

Rusya İmparatorluğu Arşivlerinde “Ardahan”

“Ardahan” in the Archives of the Russian Empire

« Ардаган» в Архивах Российской Империи

Emre KIRLI*

Ardahan Üniversitesi, İnsani ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Rus Dili ve ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, Türkiye
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Emre KIRLI

E-mail: emrekirli@ardahan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received	20.07.2024
Revizyon Talebi / Revision Request	02.08.2024
Son Revizyon / Last Revision	18.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted	11.03.2025
Yayın Tarihi/ Publication Date	21.08.2025

Cite this article

Kırlı, E. (2025). “Ardahan” In The Archives of the Russian Empire *Russian Insights: Literature, Culture and Linguistic*, 2, 58-68.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

Ardahan, located in the north-east of our country, is Turkey's gateway to the Caucasus. This city, which is of great importance due to its strategic location, has been conquered many times by various nations throughout history. The Russian Empire, which wanted to reach the warm seas, occupied Ardahan and the city continued its existence as a city under the Kars Oblast within the Tbilisi Guberniya for 40 years. The capture of Ardahan is considered to be the first and greatest achievement of the Russian Empire in the Russian defeat of the Ottoman Empire. Because of this great success, the corps that captured the city was recognised as a hero, so much so that some places in the Russian Empire were named after Ardahan in honour of this victory. Information about the capture of Ardahan, electronic military archives in the Russian Federation, libraries of universities and books on the subject were analysed and the necessary information was obtained. The documents obtained were translated into our language by translation method. Information on the capture of Ardahan was compiled by analysing books on the subject, as well as documents obtained from electronic military archives and university libraries in the Russian Federation. These documents were obtained through translation from our language. In our research, the data in the electronic libraries, archives and some books of the Russian Federation were evaluated and rewritten in the Turkish language. By this study, it is aimed that researchers interested in war and urban historiography can access Russian sources as well as Turkish sources and contribute to future research.

Keywords: Ardahan, Russia, Ottoman, Caucasus, Turkey.

Öz

Ülkemizin kuzeydoğusunda yer alan Ardahan, Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısıdır. Stratejik konumu nedeniyle büyük önem taşıyan bu şehir, tarih boyunca çeşitli milletler tarafından defalarca fethedilmiştir. Sıcak denizlere ulaşmak isteyen Rus İmparatorluğu Ardahan'ı işgal etmiş ve şehir 40 yıl boyunca Tiflis Guberniyası bünyesindeki Kars Oblastı'na bağlı bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Rusların Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesinde, Ardahan'ın ele geçirilmesi Rus İmparatorluğu'nun ilk ve en büyük başarısı olarak sayılmaktadır. Bu büyük başarı nedeniyle şehri ele geçiren kolordu bir kahraman olarak tanındı ve öyle ki bu zaferin şerefine Rusya İmparatorluğu'ndaki bazı yerlere Ardahan'ın adı verilmiştir. Ardahan'ın alınması ile ilgili bilgiler; internet kaynakları, Rusya Federasyonu'ndaki elektronik askeri arşivler ve üniversitelerin kütüphaneleri, konuyla ilgili kitaplar analiz edilerek gerekli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen belgeler çeviri yöntemi ile dilimize çevrilmiştir. Ardahan'ın ele geçirilmesine ilişkin bilgiler, konuyla ilgili kitapların yanı sıra Rusya Federasyonu'ndaki elektronik askeri arşiv ve üniversite kütüphanelerinden elde edilen belgeler incelenerek derlendi. Bu belgeler dilimizden tercüme yoluyla elde edilmiştir. Araştırmamızda Rusya Federasyonu'na ait elektronik kütüphaneler, arşivler ve bazı kitaplarda yer alan veriler değerlendirilerek Türk dilinde yeniden yazılmıştır. Bu çalışma ile savaş ve şehir tarihçiliğiyle ilgilenen araştırmacıların Türkçe kaynakların yanı sıra Rus kaynaklarına da ulaşabilmesi ve gelecek araştırmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ardahan, Rusya, Osmanlı, Kafkasya, Türkiye.

* Milli Savunma Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Аннотация

Ардаган, расположенный на северо-востоке нашей страны, является воротами Турции на Кавказ. Этот город, имеющий огромное значение благодаря своему стратегическому расположению, на протяжении истории неоднократно завоевывался различными государствами. Российская империя, стремившаяся выйти к теплым морям, захватила Ардаган, и в течение 40 лет город продолжал существовать как Карсская область в составе Тбилисской губернии. Взятие Ардагана считается первым и самым большим достижением Российской империи в разгроме Османской империи. Из-за этого успеха корпус, захвативший город, был признан героем, настолько, что в честь этой победы некоторые места в Российской империи были названы в честь Ардагана. Были проанализированы и получены необходимые сведения о взятии Ардагана, электронные военные архивы Российской Федерации, библиотеки университетов и книги по данной теме. Полученные документы были переведены на наш язык методом перевода. Информация о взятии Ардагана была собрана путем анализа книг по данной теме, а также документов, полученных из электронных военных архивов и библиотек университетов Российской Федерации. Эти документы были получены путем перевода с нашего языка. В нашем исследовании данные из электронных библиотек, архивов и некоторых книг Российской Федерации были оценены и переписаны на турецкий язык. Цель данного исследования заключается в том, чтобы исследователи, интересующиеся военной и городской историографией, могли получить доступ к российским источникам, а также к турецким и внести свой вклад в будущие исследования.

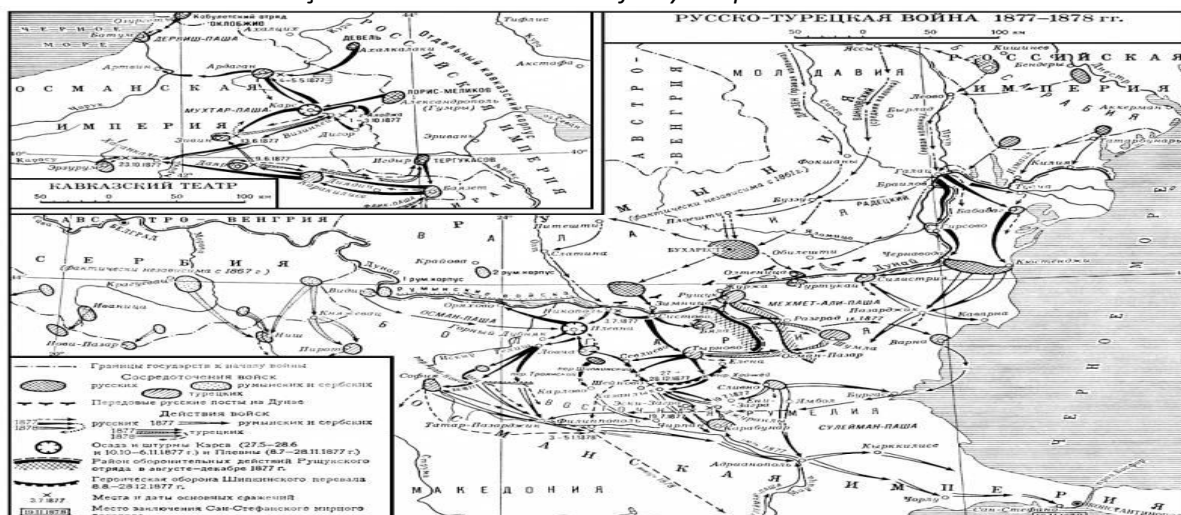
Ключевые слова: Ардаган, Россия, Османская империя, Кавказ, Турция.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında Osmanlı İmparatorluğu hem Tuna hem de Kafkasya cephelerinde savaşmış, ancak hazırlıksız yakalanarak ağır bir yenilgi almıştır. Bir yıl süren bu savaşta Osmanlı, savunma stratejisi uygulamış olsa da Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar ilerlemiş ve imparatorluğun varlığı tehlikeye girmiştir. Bu gelişmeler Osmanlı'yı Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamaya zorlamıştır. Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı, Balkanlar ve Kafkasya'daki nüfuzunu büyük ölçüde kaybetmiştir. Ancak, Rusya'nın bu zaferinden rahatsız olan Avrupa ülkelerinin müdahalesiyle Ayastefanos Antlaşması geçerliliğini yitirmiş ve yerine Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Osmanlı'nın Balkanlar ve Kafkasya'da yaşayan halkı mülteci durumuna düşmüş ve Anadolu'ya büyük göç dalgaları yaşanmıştır (Bkz. Şekil 1).

Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapısı olan Ardahan, ülkemizin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca birçok kez farklı milletler tarafından kuşatılıp ele geçirilen bu şehrin adı, ilk olarak "Parkani", daha sonra ise "Artaani" olarak bilinmiştir. "Artaani" adı, Hurrice'de "şehir" anlamına gelen "art-, ard-" kökünden türetilmiştir ve Artvin, Ardahan gibi şehirlerin adları da bu kökten gelmektedir. Ayrıca, "art-ard" kökünün bir tanrının veya ibadet yerinin adı olabileceğine dair bir teori de bulunmaktadır (Kudava ve Saitidze, 2018, ss. 540–547) (Bkz. Şekil 2).

Şekil 1.

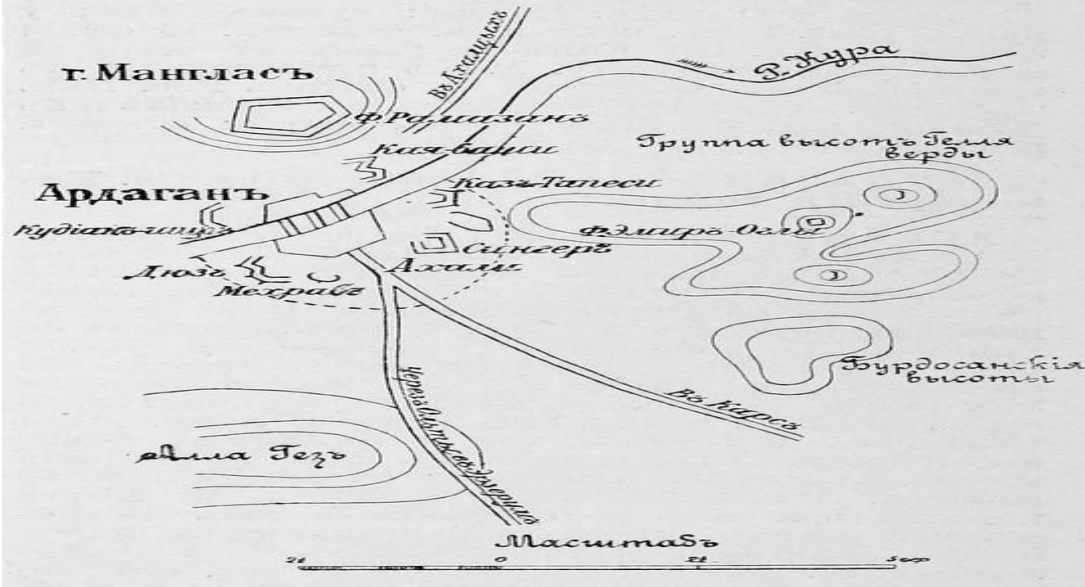
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusuna ait Kafkasya Cephesi haritası.

Not: Военное обозрение. (27.06.2017). Штурм Ардагана. topwar.ru. <https://topwar.ru/118991-shturm-ardagana.html>

Şekil 2.

Rusya İmparatorluğu'na ait bir Ardahan krokisi.

Not: Военная энциклопедия (1911-1915) Ардаган. Наука.Искусство.Величие. 28.06.2024 tarihinde <http://history.niv.ru/doc/encyclopedia/military/articles/1680/ardagan.htm> URL'den erişim.

Bu dönemde Ardahan Kalesi, Batum, Erzurum ve Kars kalelerine giden yolların kesiştiği noktada bulunduğu için stratejik bir öneme sahip olmuştur. Türk komutası, Ardahan'ı kaleler ve tabyalarla tahkim ederek önemli bir savunma kalesine dönüştürmüştür. Kafkasya Cephe Komutanı Ahmed Muhtar Paşa, Ardahan Komutanı Hüseyin Sabri Paşa'ya şehri savunma talimatları vermiştir. Hüseyin Sabri Paşa komutasındaki kale garnizonu, 95 kale topu ve 8.100 askerden oluşmaktaydı. Korgeneral F. D. Devel komutasındaki Kafkas Ordusu'nun Akhaltsihe (Ahıska) müfrezesi ise 28 top, 8.500 piyade ve süvariden oluşuyordu.

1877 yılının Nisan ayında Ardahan'a yaklaşan bu kuvvetler, kaleyi kuşatma altına almıştır. Ancak, Korgeneral Devel, kendi kuvvetleriyle şehre saldırmaya cesaret edememiş ve Süvari Kolordusu Komutanı M. T. Loris-Melikov'dan yardım talep etmiştir. Melikov, taarruzu ortak yönetmek amacıyla Devel'e, Korgeneral V. A. Geyman komutasında bir müfrezeye tahsis etmiştir. Gelen takviye kuvvetlerle birlikte Akhaltsihe müfrezesi, 15.000 süngü ve kılıç, 56 sahra topu ve 20 kuşatma silahına sahip olmuştur.

4 ve 5 Mayıs'ta keşif yapılarak, 5 ve 6 Mayıs'ta kaleye saldırmak için bir plan hazırlanmıştır. 4 Mayıs gecesi, 10 topçu bataryası mevzilenmiş ve şafak vakti 20 topun yoğun ateşiyle desteklenen Gelaverdi Tepeleri'ne (Gölebert) saldırı başlatılmıştır. Öğleden sonra istihkamlar ele geçirilmiş ve Ardahan'a saldırı hazırlıkları başlamıştır. Devel'in komutasındaki ilk birlik kolu, Ramazan Tabyası'na göstermelik bir saldırı düzenleyecek, V. A. Geyman komutasındaki ikinci birlik kolu ise ana darbeyi güneyden ve Gelaverdi Tepeleri'nin doğusundan gerçekleştirecekti. Taarruzdan önce büyük bir topçu bombardmanı yapılmış ve 5 Mayıs'ta piyadeler saldırıya geçmiştir. Keşifler sonucunda düşmanın dağlara doğru aceleyle geri çekildiği tespit edilince saldırı planlanandan erken başlamıştır. Geceye doğru Ardahan, Rus orduları tarafından ele geçirilmiştir (Bkz. Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5). Rus birliklerinin kaybı 296 ölü ve yaralı, Osmanlı birliklerinin kaybı ise yaklaşık 3.000'dir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde yer alan Ardahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Rus ordularının Kafkasya'daki ilk büyük başarısı olarak kabul edilmiştir. Bu vahim sonuç, stratejik öneme sahip Kars'ın alınmasını da kolaylaştırmıştır.

Şekil 3.

Rus ressam A. D. Kivşenko'nun "Ardahan Kalesi'ne Taarruz" adlı tablosu.

Not: Кившенко Алексей Данилович. Кившенко Алексей Данилович: Штурм крепости Ардаган 5 мая 1877 года. 1886. Галерея № 30 арт салон. Написание картин ручной работы. <https://www.gallery30.ru/kopii-kartin-russkikh-khudozhnikov/kivshenko-aleksey-danilovich/shturm-kreposti-ardaqaq-5-maya-1877-goda-1886/>

Şekil 4.

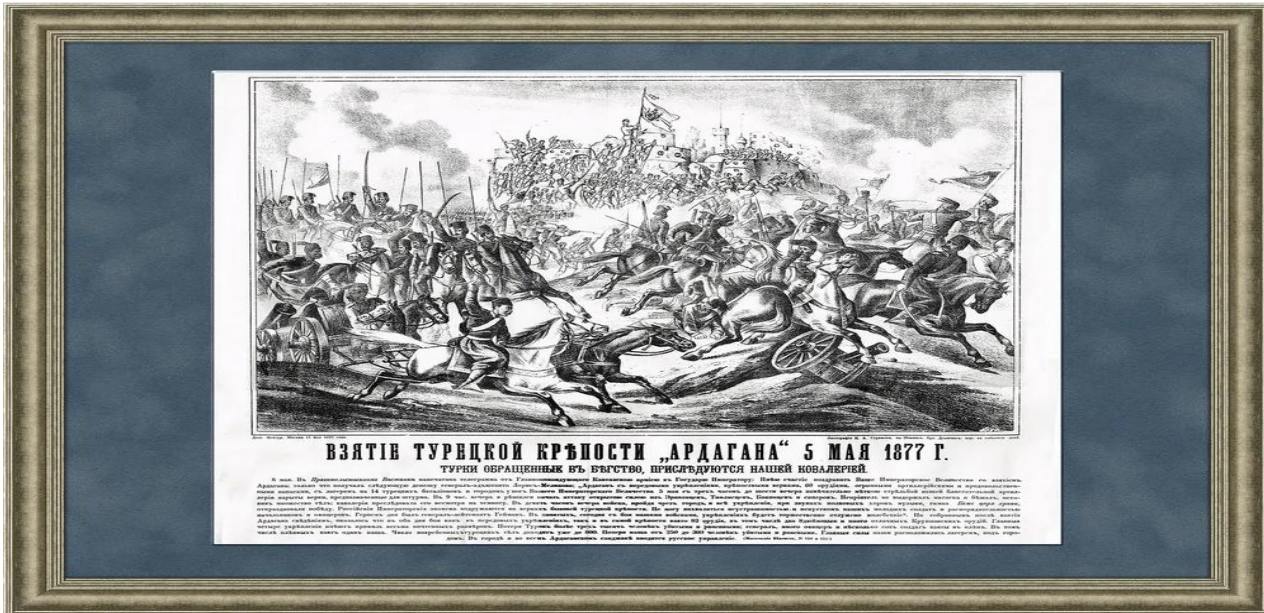
Ardahan'ın alınışını temsil eden renkli litografi görseli.

Not: Великая Европейская война взятие Ардагана. Лубок. Пермская художественная галерея. 28.06.2024 tarihinde <https://permartmuseum.ru/exhibit/20679> URL'den erişim.

Şekil 5.

Ardahan'ın 1877 yılında alınışını gösteren litografi: "Bir Türk kalesi olan "Ardahan'ın" ele geçirilmesi. 5 Mayıs 1887. Türk kalesi "Ardahan'ın" ele geçirilmesi 5 Mayıs 1887. Kaçmaya başlayan Türkler süvarilerimiz tarafından takip ediliyor".

Not: Грушков П. А. 1877. Взятие русскими турецкой крепости "Ардагана", старинная литография. Rarita галерея арт подарков. 28.06.2024 tarihinde https://rarita.ru/catalog/gravyury/vztyatie_russkimi_turetskoy_kreposti_ardagana_starinnaya_litografiya/#gallery URL'den erişim.

Yukarıdaki litografide 1877 yılında Ardahan'ın alınışı sırasında gerçekleşen çetin çatışmaları gösterilmektedir. Görselin altındaki başlıkta "Взятие турецкой крепости «Ардагана» 5 мая 1877 г. Турки, обращенные в бегство, преследуются нашей кавалерией" (Bir Türk kalesi olan "Ardahan'ın" ele geçirilmesi. 5 Mayıs 1887. Türk kalesi "Ardahan'ın" ele geçirilmesi 5 Mayıs 1887. Kaçmaya başlayan Türkler süvarilerimiz tarafından takip ediliyor) yazmaktadır.

Şekil 6.

5-6 Mayıs 1877: Loris-Melikov'a Ardahan Kalesi'nin Ele Geçirilmesi Kutlama Telgrafı, M. Lubshits Koleksiyonu.

КАВКАЗСКОГО ВОЕННО-ТЕЛЕГРАФИЧЕГО ПАРКА			
№	Кавказского	Телеграмма №	1877 года
Имя	Место	Дата	
Рез.	Служб.	ПОДАНА.	ПОЛУЧЕНА.
Рез.	Служб.	Учен. Нач. Мам. Воев. Нач. Нач. Нач. Нач.	Служб. Нач. Нач. Нач.
№	№	3	5
№	№	7	12
№	№	1	18
№	№	2	
<p>Взятие</p> <p>Генерал-фельдмаршалу Лорису Меликову</p> <p>Поздравляю с победой в турецкой крепости Ардагане, в которой вы взяли в плен много турок и взяли в плен много турок.</p> <p>Благодарю вас за вашу доброту и за вашу доброту.</p> <p>Благодарю вас за вашу доброту и за вашу доброту.</p>			
<p>Вперед.</p> <p>Полковник артиллерии М. Лубшиц</p>			

Not: Взятие крепости Ардаган 5-6 мая 1877 года. Филателист.ру товары для коллекционеров. 28.06.2024 tarihinde <https://philatelist.ru/product/166528/> URL'den erişim.

Sankt Petersburg'dan Kafkas Askeri Telgraf Parkı Zaim İstasyonu'na, Kafkas Ordusunun Aktif Kolordu Komutanı, Genel Komutan Yardımcısı, Süvari Generali Mihail Tarieloviç Loris-Melikov'a, Ardahan Kalesi'nin ele geçirilmesinden dolayı kendisini kutlayan telgraf (5-6 Mayıs 1877). M. Lubshits'in koleksiyonundan (Bkz. Şekil 6).

Şekil 7.

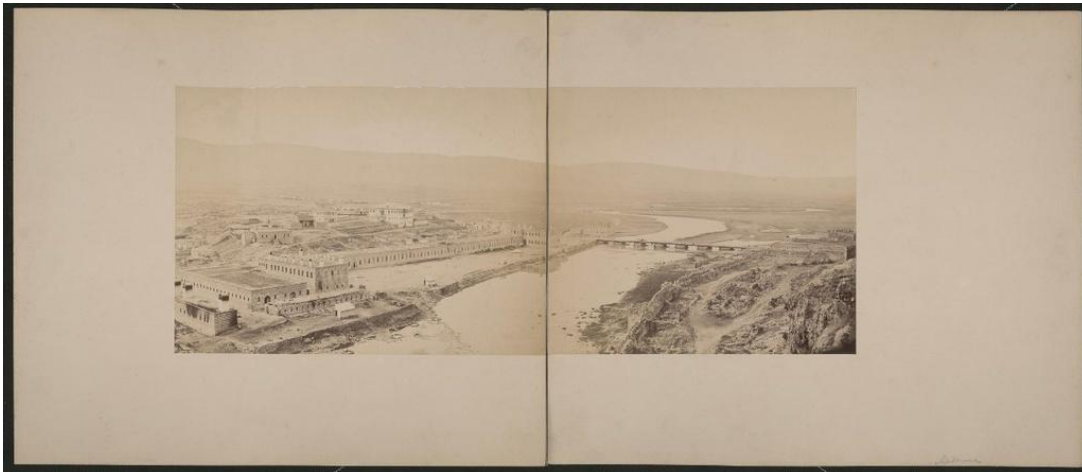
Ardahan'ın bağlı bulunduğu Kars Oblastı'nın arması ve açıklaması.

Not: Wikimedia Commons. File:Карская обл 1881 из Винклера.jpg. 28.06.2024 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Карская_обл_1881_из_Винклера.jpg?uselang=ru URL'den erişim.

Şekil 8.

Ardahan. 1877-1878 yıllarına ait Türk hastanesinin kalıntıları.

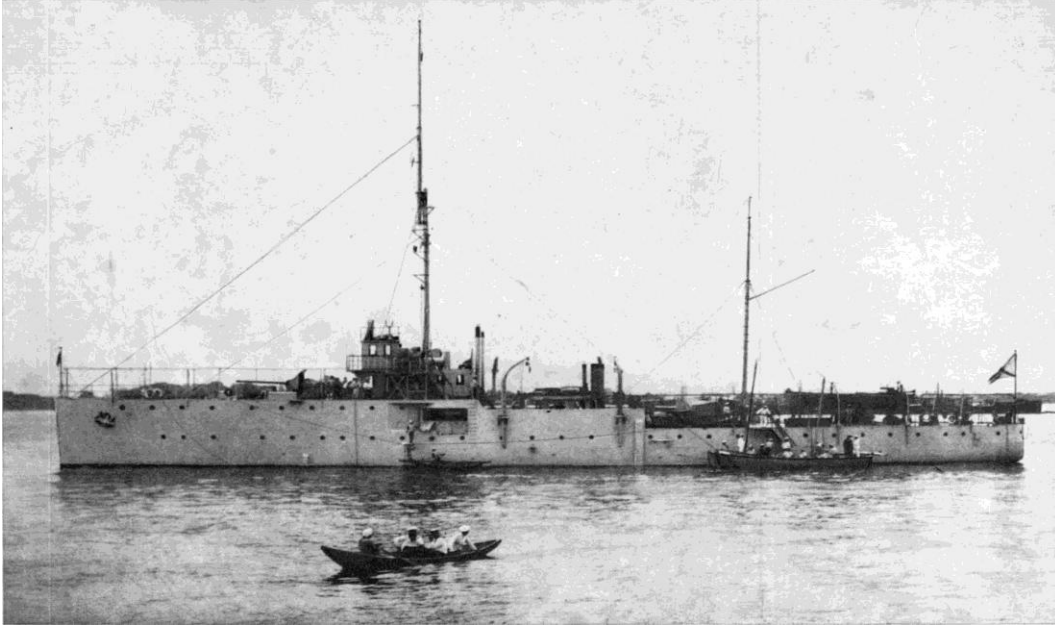

Not: Дмитрий Ермаков. 1905. История России в фотографиях. Ардаган. Остатки турецкого госпиталя 1877–1878 годов. <https://russiainphoto.ru/photos/5184/>

Rus ordusunun Ardahan'daki başarısı, ülke çapında geniş yankı bulmuştur. Bu zaferin şerefine, Ardahan adı insanlara, hayvanlara, yerleşim yerlerine, şirketlere, restoranlara ve doğal alanlara verilmiş olup, birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Ardahan Muharebesi'nde çatışan bir askeri müfrezenin savaştan sonra Batum'a konuşlanması ve Ardahan müfrezesinin komutanı Tümgeneral K. V. Komarov'un Batum'un ilk valisi olması nedeniyle şehirde "Ardagani" adında bir gölet ve restoran, ayrıca "Ardaganka" adında bir tabya ve mahalle bulunmaktadır (Bkz. Şekil 7). Rusya'nın Akhtubinsk şehrinde de "Ardagan" adında bir mahalle bulunmaktadır (Bkz. Şekil 8). Rusya İmparatorluğu donanmasındaki bir savaş gemisine "Ardagan" adı verilmiş (Bkz. Şekil 9), ancak Rusya İmparatorluğu'nun yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla adı değiştirilmiştir (Veselov, 1988, s. 12, 13).

Şekil 9.

Savaş gemisi "Ardagan"

Not: Архив фотографий кораблей русского и советского ВМФ. Канонерская лодка "Ардаган". 24.06.2024 tarihinde <https://navsource.narod.ru/photos/04/059/index.html> URL'den erişim.

1914 yılında Ardahan Okrugu, kazalar ve kırsal bölgeler olmak üzere 4 kaza ve 14 kırsal bölgeye ayrılmıştır. İdari bölümler şu şekildedir:

- **Ardahanskiy (Ardahan) kazası** (merkezi Ardahan şehri): Dadagyulskiy (Dedegül), Mikhaylovskiy, Nikolayevskiy, Tamalskiy, Tikanskiy.
- **Gelskiy (Göle) kazası** (merkezi Tahtakıran köyü): Vargeniskiy, Korovenskiy, Okamskiy, Rodionovskiy, Khaskeyskiy (Hasköy).
- **Poskovskiy kazası** (merkezi Ahıska): Digurskiy, Çilvanskiy.
- **Çandırskiy kazası** (merkezi Zurzuna köyü): Zinzalskiy, Kanarbelskiy.

Ardahan zaferinden aldıkları güçle, ana kuvvetler 12 Mayıs'ta Kars'ın kuzeydoğusunda yoğunlaşmıştır. Kuşatma toplarının

gelişini beklerken ve Ahmed Muhtar Paşa'nın yaklaşmakta olan saldırısına dair söylentileri dikkate alarak, Kars Kalesi'ni abluka altına almak için birlikler iki müfrezeye ayrılmıştır. Devel komutasındaki müfreze Kars yakınlarında bırakılırken, Geyman komutasındaki diğer müfreze Ağrı Dağı yakınlarındaki Soğanlık sıradağlarının gerisine hareket edecektir. Bu müfreze, Ahmed Muhtar Paşa'nın Kars'a ilerlemesini önleyecek ve mümkünse onu yenerek, Eleşkirt vadisi boyunca ilerleyen ve o sırada tamamen izole bir konumda bulunan Korgeneral A. A. Tergukasov'un Erivan müfrezesine yardım edecekti.

Şekil 10.

Ardahan ve Kars'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra Tiflis Guberniyası bünyesinde kurulan, Ardahan'ın da içinde bulunduğu etnografik Kars Oblastı haritası.

Not: Sabuhi from Baku (talk | contribs). 18.12.2014. File: Ethnographic map of the Kars Oblast 1902 png. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_the_Kars_Oblast-1902.png

Osmanlı tarım istatistiklerine göre, Ardahan'ın bağlı bulunduğu Kars vilayetinde başlıca tahıl ürünleri buğday ve arpadır. Ayrıca, mercimek ve diğer baklagiller, lahana, kavun, karpuz, elma, kiraz ve üzüm gibi meyveler de az miktarda yetiştirilmiştir. Ancak, tütün, birçok sebze türü, pirinç ve patates yetiştirilmemiştir. Rusya İmparatorluğu'nun himayesi altına girdikten sonra, 1878 yılından itibaren tarımın geliştirilmesi için adımlar atılmıştır. Ancak, 1914 yılındaki adres-takvimde Kars Oblastı için "bahçelerden elde edilen sebzeler: lahana, patates, pancar, soğan, havuç, fasulye, domates, salatalık olmakla birlikte yetiştiriciler arasında gerekli bilgi ve beceri eksikliği nedeniyle ürünler düşük kalitedir" şeklinde bahsedilmektedir (Bkz. Şekil 10).

Rus yönetimi altında, yerel halk toprağı işlemek için at ve ağır saban kullanmaya başlamıştır. 1884 ile 1913 yılları arasında ekili arazilerin büyüklüğü iki katına, köylü nüfusu ise dört katına çıkmıştır. Çoğunluğu Malakanlar ve Duhaborlar olan Rus kolonistler bölgeye yerleştirilmiştir. Yerel atlar küçük ve zayıf oldukları için Molokan cinsi, taşımacılık için özel olarak yetiştirilmiştir. Bu cins atlar büyük ve güçlü olup, cidago yükseklikleri 148-158 cm arasındaydı. Bölgede at taşımacılığı önemli bir rol oynamasına rağmen, iyi cins aygırların bulunmaması nedeniyle Molokan atı cinsi bozulmuştur.

Bunun yanı sıra, Kars Oblastı'nda süt üretimi de geliştirilmiş ve bölgede Molokan cinsi inekler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu cins, muhtemelen yerel inek ırkının Simental ırkı ile melezlenmesinden türetilmiştir. Rus yönetimi, ineklerin melezlenmesinin genellikle gelişigüzel yapıldığını, ineklere yeterince bakılmadığını ve bu nedenle süt veriminin ortalama düzeyde kaldığını kaydetmiştir. Bölge halkı, yetiştirdikleri büyükbaş hayvanları Tiflis ve Batum oblastlarına, koyunları ise Osmanlılara satmıştır.

1897 yılında, Rusya genelinde yapılan ilk nüfus sayımına göre Ardahan ilinin toplam nüfusu 65.763 kişidir. Sayım, konuşulan dillere göre gruplandırılmıştır. Nüfusun demografik yapısı şöyledir:

- **Türkler** – 14623 erkek ve 13424 kadın olmak üzere toplam 28047 kişi.
- **Karapapaklar** – 4047 erkek ve 3827 kadın olmak üzere 7874 kişi.
- **Tatarlar (Azerbaycan Türkleri)** – 20 erkek ve 17 kadın olmak üzere 37 kişi.
- **Başkurtlar** – 1 kişi (erkek).
- **Kürtler (Yezidilerle birlikte)** – 6598 erkek ve 5967 kadın olmak üzere 12565 kişi.
- **Türkmenler** – 2220 erkek ve 2108 kadın olmak üzere 4328 kişi.
- **Rumlar (Yunanlar)** – 3934 erkek ve 3905 olmak üzere 7839 kişi.
- **Ruslar** – 1289 erkek ve 677 kadın olmak üzere 1966 kişi.
- **Ukraynalılar** – 381 erkek ve 2 kadın olmak üzere 383 kişi.
- **Polonyalılar** – 203 erkek ve 4 kadın olmak üzere 207 kişi.
- **Belaruslular** – 6 erkek ve 2 kadın olmak üzere 8 kişi.
- **Ermeniler** – 1144 erkek ve 774 kadın olmak üzere 1918 kişi.
- **Gürcüler** – 101 erkek ve 6 kadın olmak üzere 113 kişi.
- **Farsiler (İranlılar)** – 89 erkek ve 48 kadın olmak üzere 137 kişi.
- **Yahudiler** – 107 erkek ve 6 kadın olmak üzere 113 kişi.
- **Osetler** – 36 erkek ve 11 kadın olmak üzere 47 kişi.
- **Litvanyalılar** – 41 erkek ve 4 kadın olmak üzere 45 kişi.
- **Almanlar** – 28 erkek ve 2 kadın olmak üzere 30 kişi.
- **Avarlar** – 20 kişi (kadın).
- **Dargiler** – 7 kişi (erkek).
- **Diğer milletler** – 55 kişi (erkek).

1878-1921 yılları arasında Rusya topraklarında kalan Ardahan, 25 Aralık 1914 tarihinde Türk milis kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş, ancak 3 Ocak 1915 tarihinde boşaltılmak zorunda kalmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun Sovyet yönetimi tarafından devrilmesiyle, 1918 yılının mart ayında imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması uyarınca Rusya; Kars, Batum ve Ardahan'ı boşaltarak Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğraması nedeniyle Osmanlılar bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. 1918 yılında başkenti Kars olan Güneybatı Kafkas Geçici Cumhuriyeti (Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyesi) kurulmuş, ancak 19 Nisan'da İngilizlerin Kars'ı işgal etmesiyle varlığı sona ermiştir. Nihayetinde, 23 Şubat 1921 tarihinde Ardahan anavatanına katılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Ardahan'ın tarihsel süreçteki stratejik önemi ve bu bağlamda yaşadığı değişimler, Rus İmparatorluğu arşiv belgeleri kullanılarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Ardahan'ın çeşitli ulusların egemenliği altında stratejik bir merkez olarak tarih boyunca önemini koruduğunu ve bu durumun bölgenin demografik ve ekonomik yapısına önemli ölçüde etki ettiğini göstermektedir.

Ardahan'ın stratejik konumu, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya'nın büyük zaferinin simgesi haline

gelmiştir. Bu zaferin ardından, Rus topraklarının çeşitli yerlerine Ardahan ismi verilmiş ve şehir, Rus askeri ve sivil idaresinin önemli bir merkezi olmuştur. Bu dönemde yapılan idari düzenlemeler ve demografik değişiklikler, Ardahan'ın tarihi önemini daha da artırmıştır.

Bu dönemde, Rus hakimiyeti altındaki Ardahan'da tarım ve hayvancılık ekonomik açıdan önemli ölçüde gelişmiştir. Ancak, bu yatırımlar genellikle plansız ve düzensiz olduğundan, bölgenin potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Tarım ve hayvancılıkta verimliliğin artırılması için daha sistemli ve planlı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, modern tarım teknolojileri ve hayvancılık yöntemlerinin kullanılması, bölgenin ekonomik potansiyelinin tam olarak değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

1897 yılında, Rusya genelinde yapılan ilk nüfus sayımına göre Ardahan'ın nüfus yapısı çok çeşitlidir. Bölgenin nüfusunu Türkler, Karapapaklar, Kürtler, Türkmenler, Rumlar ve Ruslar gibi çeşitli etnik gruplar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çeşitlilik, Ardahan'ın tarihi boyunca farklı kültürleri kucakladığını ve zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Bu kültürel çeşitliliğin korunması ve tanıtılması, Ardahan'ın turizm potansiyelini artırarak bölgenin sosyal dokusunun güçlenmesine katkı sağlayabilir.

Arşiv belgelerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, Ardahan'ın tarihi hakkında daha ayrıntılı ve kapsamlı bilgi sağlayacaktır. Bu literatürlerin sistematik analizi, gelecekteki araştırmalar için önemli bir temel oluşturacaktır. Ayrıca, Ardahan'ın idari ve demografik yapısının daha kapsamlı incelenmesi, bölgenin geçmişte yaşadığı idari ve demografik geçişlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Ardahan'ın tarihi seyri, stratejik konumu ve etnik çeşitliliği, şehrin farklı zamanlarda farklı devletler tarafından yönetilmesine neden olmuştur. Rus İmparatorluk dönemine ait belgelerin incelenmesi, Ardahan tarihinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma, Ardahan'ın tarihinin daha derinlemesine anlaşılmasına yönelik gelecekteki araştırmalara önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu bulgular ışığında, Ardahan'ın ekonomik ve kültürel potansiyelinin tam olarak değerlendirilmesi, tarihi ve kültürel mirasının korunması ve tanıtılması için daha planlı ve sistemli bir yaklaşım benimsenmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Badem, C. (2014). Forty years of Black Days? The Russian administration of Kars, Ardahan, and Batum 1878–1918. In G. Artan, H. Berktaş, & A. Faroqhi (Eds.), *Russian-Ottoman borderlands: The Eastern Question reconsidered* (pp. xx–xx). New York: Routledge. Erişim tarihi: 16 Haziran 2024, <https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=wgjxAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR7>

Entsiklopedicheskii slovar' Brokgauza i Efrona. (1890). *Arago — Autka. Entsiklopedicheskii slovar' Brokgauza i Efrona* (T. II, ss. 46–47). Erişim tarihi: 19 İyun' 2024, <https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Ардгаһ>

Fleetphoto.ru. (n.d.). *Ardahan [Geminin bilgileri]*. Erişim tarihi: 15 Haziran 2024, <https://fleetphoto.ru/vessel/91824/>

Kavkazskii kalendar' na 1915 god. (1914). *Tiflis: Glavnoe upravlenie namestnika Kavkaza*. (70-i god, 1013 s., 616 stb.). Erişim tarihi: 16 İyun' 2024, <https://www.prlib.ru/item/417320>

Kudava, B., & Saitidze, G. (2018). *Tao-Klarjeti: Historical and cultural essays*. Artanuji Publishing.

Pamiatnaia knizhka i adres-kalendar' Karskoi oblasti na 1914 god. (1914). (7-i god). Erişim tarihi: 18 İyun' 2024, https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_v19_rc_1730909?page=1

Pervaia vseobshchaia perepis' naseleniia Rossiiskoi Imperii 1897 g. (1899–1905). (Red. N. A. Troinitskii). Karskaia oblast' (T. 64: VII, 1–3, 34–63). Sankt-Peterburg: Tsentral'nyi statisticheskii komitet Ministerstva vnutrennikh del.

Shabanov, D. F. (1877–1878). *Opisanie boevoi zhizni v minuvshuiu voinu 13-go leib-grenaderskogo Erivanskogo Ego Imperatorskogo Velichestva polka*. Erişim tarihi: 20 İyun' 2024, <https://runivers.ru/bookreader/book103800/#page/22/mode/1up>

Shefov, N. (2002). *Bitvy Rossii*. Voenno-istoricheskaja biblioteka.

Veselov, P. (1988). "Kars" i "Ardagan". *Modelist-Konstruktor*, (4), 12–13. Erişim tarihi: 18 İyun' 2024, https://web.archive.org/web/20110831084413/http://base13.glasnet.ru/text/kl_kars/mk880409.htm

Voennyi entsiklopedicheskii slovar'. (1986). Moskva: Voennoe izdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR.